

prof. dr. Ognjen Čaldarović

Još jednom o '68./ aspekti traženja slobode

U ovoj godini – 2008. – u kojoj se navršava 40 godina od burnih “studentskih događaja” koji su potresli Europu, gotovo je neizbježno ne potražiti ostatke sjećanja, usporedbi, senzacija i osjećaja koji su preživjeli veliko razdoblje od punih 40 godina. U ovom prilogu nemamo namjeru pozabaviti se kompleksnom valorizacijom, sistematizacijom i analizom koja bi nam svima objasnila “što je to bilo '68.”, nego se podsjetiti svega onoga što je tada kratko postojalo, što je bilo različito od današnjeg vremena i što je upalilo mnogo iskrica koje su potpomogle da se razbukta vatra akademskih,

umjetničkih i političkih sloboda u mnogim zemljama današnjega svijeta. Upravo je neizgovoreni lajtmotiv '68. možda sadržan u konstataciji – dajte nam slobode kao pojedincima, kao slobodno organiziranim pojedincima, pripadnicima društva, pa će i društvo biti slobodnije, iskrenije, pravednije.

Što su bili studentski nemiri 1968. u nas? Teško je započeti s opisivanjem davnih događaja i o kojima se već toliko mnogo pisalo, polemiziralo i klasificiralo. No, za izravne sudionike “lipanjskih događanja” u Zagrebu, početkom lipnja '68., ti su se “događaji” trajno utisnuli u pamćenje mladalačkoga studentskog života, a koji su često i usmjeravali njihove daljnje živote.

Zašto je došlo do studentskih događanja u nas? Nesumnjivo su nastali i pod djelovanjem pa i kao refleksi europskih gibanja, posebno pobune pariških

studenata, ali u Zagrebu, i pod utjecajem događanja u Beogradu. No, ne može se zanijekati i “autonomni” element lipanjskih gibanja – situacija je u bivšoj Jugoslaviji bila posvuda približno “slična” u odnosu na opće društvene aspekte, politička i gospodarska kretanja, pa i s obzirom na probleme studentskog života. Naime, problema je bilo i u studentskom životu, posebice u kvaliteti smještaja u studentskim domovima, ali je pravi razlog nastanka studentskih gibanja bilo latentno nezadovoljstvo općim društvenim razvitkom, poraslim socijalnim nejednakostima, jačanjem socijalne stratifikacije i monopolizacijom odlučivanja u malo ruku. Kako ćemo možda ponoviti kojiput u ovom prilogu – studenti se nisu bunili “protiv

Odmah treba naglasiti da studentski zahtjevi nisu bili usmjereni “protiv društva”, nego su tražili usavršavanje svog, tadašnjeg trajno usavršavajućeg, ali ipak još uvijek nesavršenog društva u kojem se stalno isticala potreba dosizanja nečega boljeg. To je možda najvažnija karakteristika studentskog pokreta u nas '68., a koji se do sada, koliko je to nama poznato, nije dovoljno naglašavao.

sistema”, protiv društva, oni su svojim protestom htjeli potaknuti poboljšanje tog istog sustava, ubrzati promjene i zaustaviti negativne tokove događanja, u bilo kojoj sferi društvenih djelatnosti. “Društvo” se stoga činilo krajnje operabilnim, upravljivim i regulatornim od Saveza komunista, samo je trebalo dati prave poticaje i spriječiti negativne i nepovoljne tokove razvoja. Stoga otpadaju teze – često izrečene – da su u nas studentski događaji nastali kao “reakcija” (samo) na pariške događaje, događaje iz Beograda ili da su pak u svojoj cjelovitosti bili “uvezeni” izvana. Očigledno je bilo i unutarnjih razloga da se rasplamsa i “naš” studentski bunt.

Što su studenti zahtijevali? Odmah treba naglasiti da studentski zahtjevi nisu bili usmjereni “protiv društva”, nego su tražili usavršavanje svog, tadašnjeg trajno usavršavajućeg, ali ipak još uvijek nesavršenog društva u kojem se stalno isticala potreba dosizanja nečega boljeg. To je možda najvažnija karakteristika studentskog pokreta u nas '68., a koji se do sada, koliko je to nama pozna-

to, nije dovoljno naglašavao. Društveni sustav nije bio toliko “loš” da ga je bilo tko namjeravao “rušiti” u cijelosti – dapače, studentski su zahtjevi bili usmjereni na “globalnu”, ali i specifičnu kritiku sa stajališta ideje i vizije boljeg, pravednijeg, samoupravnog društva.¹ Osnovni zahtjevi bili su usmjereni k smanjivanju (ukidanju) pretjeranih socijalnih razlika, protiv nagloga osiromašenja društva, protiv političke oligarhije. Taj se aspekt često zaboravlja pa se studentski pokret u bivšoj Jugoslaviji olako proglašavao neprijateljskim, instrumentaliziranim (od nekih uvijek prisutnih i spremnih na djelovanje – naravno – “stranih sila”), ali i “apstraktnim”, utopijskim i sl. Studenti su jednostavno tražili usavršavanje društvenog sustava, više

sloboda u svim slojevima društvene strukture te – prije svega – osobnu slobodu udruživanja, stvaranja, participacije. Profiliranih političkih zahtjeva koji bi bili smišljeno usmjereni na pojedinačne segmente društvenog sistema teško je moguće naći u studentskim zahtjevima iz 1968. U tom je smislu zahtjev za slobodom, jednakošću, pravednošću doista bio “generalan” i nekontekstualan, ali mogao je poslužiti kao osnovica novog energetiziranja, novih poticaja i želje da se društvo pokrene...

Čemu se težilo? Težilo se izmjeni društva “nabolje”, kroz strukturne reforme i stvaranje klime socijalnog povjerenja, jednakosti i socijalne pravde. Nitko nije posebno upirao prstom u neke segmente socijalne strukture gdje je društveni razvoj najviše škripao – uglavnom se tražilo manje birokratiziranja, manje nepravde, a više pravde i jednakosti.

Kako se manifestiralo studentsko djelovanje? Studentsko je djelovanje bilo obilježeno prvenstveno spontanošću, slabom razinom organiziranosti, ali i željom da se “protestira”, djeluje, da se nešto učini. Studenti su se

osjetili snažnijima, organiziranijima u svom spontanitetu. No, i ta niska razina organiziranosti vrlo se brzo pokušala "srediti" – instrumentalizirati uz pomoć infiltriranja i preuzimanja organizacije studentskih nemira kroz formalne kanale – Savez studenata, dakle, kroz preuzimanje pokrenute mase i njezino legitimiranje u skladu s ispravnim ciljevima i oblicima organiziranja kroz već postojeće oblike "organiziranosti". Mnogi će se prisjetiti da su se drugog-trećeg dana protestnih okupljanja u dvorištu Studentskog centra u Savskoj 25 u Zagrebu odjednom pojavili "redari" s crvenim oznakama na rukama. Vrlo brzo se situacija "diferencirala" – na "nas" i "njih". Od pojave redara, pokušaj preuzimanja spontanog tijeka događanja u "organizirane" i (opravdane) težnje i zahtjeve studenata, razvoj događanja išao je sasvim drukčije od svog spontanog početka. Sveučilišni odbor SK-a je brzo formirao novi Organizacijski odbor (zamijenivši tako početni "Akcioni odbor" koji se spontano formirao od inicijalnih lidera studentskog pokreta '68.) i instrumentalizirajući situaciju stavio je u novu legitimacijsku funkciju i okvir. Vrlo su se brzo profilirali neki "novi lideri" koji su zahtjeve studenata pokušali "preokrenuti" prvenstveno u neke druge, manje internacionalne i općenite okvire, što je možda već bila najava onih drugih studentskih događanja iz 1971., barem prema tekućim tumačenjima.²

Opći kontekst. Valja napomenuti, naravno, i da je prostor grada u vrijeme studentskih događanja postao u stanovitom smislu i "javno kazalište". Mnogi su studenti jednostavno dolazili u prostor Studentskog centra, ali i drugdje, vidjeti što se to događa, što će se dogoditi, tko to govori pa i o čemu netko nešto priča i poziva na promjene i akciju. Valja upozoriti da u to vrijeme – za razliku od današnjeg stanja u kojem postoji niz drugačijih kazališta, pri-

godnih dramskih scena, "alternativnih situacija" – "klasično kazalište" boravi u standardnim kazališnim kućama, a da se povremeni proboji događaju upravo u prostorima gdje su studenti najviše boravili – u našem slučaju, u prostorima Studentskog centra. Nije stoga slučajno da je i u Beogradu, u okviru Filozofskog fakulteta, jedna od glavnih odlika studentskog događanja bila i autonomno organizirana i uprizorena kazališna, dramska inscenacija različitih fragmenata drama i drugih uprizorenja koju su izvodili vodeći umjetnici ondašnjeg vremena. Moglo bi se reći da se "opća katarza" koja se inače odvija u kazalištu počela seliti i u javne prostore, u prostore svakodnevnog života, u prostore i modalitete aktivizma mladih ljudi željnih promjena.

Misterij Studentskog centra. Stoga i ne čudi da se prostor Studentskog centra nametnuo kao prirodni prostor gdje su se studentski protesti odvijali, osim, naravno, pojedinačnih zborova, sjednica i okupljanja u okvirima pojedinih fakulteta.³ Studentski centar je bio najprepoznatljivija studentska institucija – počev od njezine prehrabene pa sve do mnogobrojnih kulturnih i umjetničkih "funkcija", pa i ovih "alternativnih", kazališnih. Tijekom kasnih 1960. i početkom 1970.-ih godina, bez ikakva oklijevanja bi se moglo cjelokupnoj njegovoj kulturnoj (umjetničkoj, društvenoj, znanstvenoj, javnoj, političkoj...) dje latnosti dati epitet jednog "centra izvrsnosti". Slučajni namjernik-prolaznik koji se kreće Savskom ulicom u Zagrebu gotovo ni po čemu danas ne bi mogao naslutiti da se iza relativno dosadne fasade okrenute ulici na adresi Savska 25 krije "multifunkcionalno dvorište" puno svakakvih sadržaja – počev od studentske menze, kinodvorane, ali – nešto dalje i manje vidljivo – i likovne galerije, poznatog i zapuštenog "francuskog paviljona", glazbenog

salona te prostora dramskih izvedbi IFSK-a i drugih manifestacija. Možda je najmanje prepoznatljiva i najviše uvučena, približena i fizički, ali i simbolički stvarnom prostorno-fizičkom "kraju" tog neodređenog, sužavajućeg, poluindustrijskog dvorišta prostor – Mala dvorana – u kojoj su se održavale poznate tribine "5" poslije 8".

Tribina "5" poslije 8". Probajmo na trenutak zamisliti mračno dvorište, u maglici kasne jeseni kasnih 1960.-tih godina u kojoj se, približavajući se tom prostoru tribine, smanjuje svjetlost, povećava nelagoda i maglovitost, da bi se na koncu kroz slabo osvijetljen ulaz ušlo u malu amfiteatralnu strmu dvoranu u kojoj je govornik-znanstvenik raščaravao teške filozofsko-sociološke aspekte, recimo, problema rada, društva, suvremene filozofije, religije, alijenacije, postvarenja... Gotovo zavjerenički kohezivna skupina pozornih slušača, nagurana u tu malu dvoranu, pomno je pratila svaku izvagovanu riječ, ometana tek povremenim zvukom – bukom vlaka koji je u blizini prolazio. Ta je povremena buka na trenutak "prizemljivala" raspravu vraćajući slušače u okvire svakodnevice – svijet koji nam je kompliciranim konceptima bio približen, zbio se doista upravo "ovdje", na tom malom prostoru poluindustrijskog dvorišta okruženog željezničkom prugom. Činilo se da se u ovoj maloj, poprilično neprimjerenoj dvorani "mijenja svijet", ali na specifičan dramatski način – nešto je izgovoreno, rečena je istina o mnogočemu, trebalo je mijenjati društvo i osobni život. No, činilo se – kroz komplicirana objašnjenja smisla svijeta i naših života – da se upravo u tom času, u toj dvorani događa onaj veliki, značajni dio svačijeg života (*great moments of life*, A. Giddens): – otkriva se nešto što se tada moglo pokazati, čuti i vidjeti samo u najtamnijem kutu u prostorima Studentskog centra u Zagrebu. Teške teme rasprava činile su se – možda – još i značajnijima poslije završetka izlaganja i izlaska iz te male, strme dvorane u još tamniju, mračniju i maglovitiju zagrebačku noć gdje se monotonija života miješala s apstraktnim konceptima upravo izloženog "boljeg života".

Spontanitet i jednostavnost. Sve se odvijalo bez ikakvog *light showa*, posebno ugođenog performansa ili "dobre izvedbe", autentični tijek aktivnosti uvijek je bio zajamčen – bez obzira na to je li se radilo o predavanju na navedenoj tribini, izložbi mladih konceptualista u obližnjoj galeriji, koncertu ili nekoj novoj dramskoj predstavi u okviru – primjerice – Internacionalnog festivala suvremenog kazališta (IFSK). Studentski centar je bio – u pravom smislu te riječi – u gotovo improviziranom prostornom okviru, ali s velikim kulturnim, stvaralačkim i ljudskih kapacitetom i potencijalom, ono pravo mjesto "izvrsnosti", prostor iskrene kulturne emanacije, prostor života, autentičnosti i iskrene proživljenosti. Mračan, neprijazan, neuredan i nestimulativan prostor svojom aktivnošću je "zapalio" svjetlost u mnogim razmišljanjima posjetitelja koji su i nadalje nastavili dolaziti i dolaziti na sve tipove aktivnosti koje su se odvijale na ovoj adresi.

I upravo je taj prostor bio prizorište lipanjskih događanja, gdje su se tijekom nekolicine dana redali različiti govornici koji su pozivali slušače – studente koji su sjedili na tlu i svako poslijepodne prkosili kratkim pljuskovima što su se se gotovo redovito obrušavali na okupljeno mnoštvo tih lipanjskih dana u ranim popodnevnim satima.⁴

Značenjsko mjesto. Ovaj je prostor odjednom postao i specifično značenjsko mjesto pa stoga nije slučajno da su studentske demonstracije iz 1968. godine upravo ovdje doživjele svoju kulminaciju te je u tom smislu prazno dvorište ispred kinodvorane i studentske menze moglo poslužiti upravo kao ona povoljna "značenjska ljuštura" koju je trebalo ispuniti ekspresivnošću mladih aktiviranih ljudi pred rastućim socijalnim nejednakostima ondašnjeg društva. Činilo se da ništa ne može zaustaviti aktivnosti u dvorištu Studentskog centra, osim povremenih i zastrašujućih glasina da se, primjerice, milicija nalazi uz prugu spremna intervenirati.⁵ Prostor Studentskog centra pokazao se kao ona prava "ljuštura" u kojoj se moglo dogoditi neponovljivo, specifično iskustvo avangardnog i iskrenog doživljaja.

Kulturni avangardizam. Za postojeću adresu u Savskoj 25 moglo bi se ustvrditi i da je predstavljala možda i ranu postmodernu dimenziju modernosti u cjelokupnoj kulturnoj produkciji ondašnjeg vremena. Projekt suvremene modernizacije s elementima "postmodernizacije" sigurno se ponajprije odvijao upravo u prostorima Studentskog

centra, potaknut studentskim aktivizmom iz '68. U tom je smislu projekt modernizacije na ovoj adresi išao i temporalno ispred svog vremena, kako po autentičnosti izraza (eksperimentalno kazalište, "zabranjene teme" na tribinama, primjerice), tako i po formi (prigodni prostori, privremene situacije, akcidentalnost). Rani "postmoderni karakter" navedenog prostora mogao se iščitati i po tome što su prostori na toj adresi bili prostori iznimne kulturne raznovrsnosti, često alternativnih predznaka (konceptualisti, alternativno kazalište, proboj novih tema u društvenim i humanističkim znanostima u prezentacijama na tribini "5" poslije 8", glazbene izvedbe), ali i često kao prostori izricanja kritike postojećeg društva (kritički intonirane analize tekuće zbilje, dijalozi znanstvenika o aktualnim temama, pojavljivanje "disidentskih govornika" itd.). Upravo je i taj tip "kulturne raznovrsnosti" (društvene, političke...), ideološkog protivljenja, proboja postojećeg i postavljanja novih granica s jedne strane bio onaj značajni element prepoznatljivosti ovog prostora kao neponovljive i jedinstvene situacije uokvirene studentskim događajima iz '68.

Gotovo sve aktivnosti koje su se odvijale u prostorima SC-a predstavljale su – tada to najvjerojatnije nije bilo u potpunosti jasno, ali se sigurno moglo naslućivati – stvarni iskorak u budućnost, prevladavanje granica i postavljanje novih pravila, ideja, standarda. Svaki sudionik pojed-

ne predstave ili manifestacije bio je na određeni način sudionikom nečega novog, nečega posebnog, različitog, a najveći broj posjetitelja to je i osjećao i uporno nastavljao dolaziti u ove prostore, u ove centre aktivnosti, u ove centre izvrsnosti, tada još do kraja neprepoznate.

Današnja kulturna scena već neko vrijeme obiluje "alternativnim" i "stvarnim" (legitimnijim) prostorima kulturne produkcije i reprodukcije. Mogli bismo reći da je ona postala mnogo raznovrsnija, versatilnija s legitimnim očekivanjem o postojanju različitosti, naglašavanju prava na isticanje razlike te potencijalne "konkurentnosti" koja latentno postoji između etabliranijih i manje etabliranih centara aktivnosti. U vrijeme najjačeg djelovanja cjeline aktivnosti na adresi Savska 25 postojao je samo taj jedan kompleksni sklop "alternativnih događanja". I kao takav, u to vrijeme jedini, opstojao je upravo inzistiranjem na svojoj različitosti, na centralnosti pozicije, relativnoj lakoj dostupnosti i prepoznatljivosti, a ne, kako smo to ranije naglasili, po "performansu", "uređenosti izvedbe" ili pak po grandioznosti fizičkog okvira – građevina, nego po sadržaju aktivnosti koja se u tim prostorima odvijala. I stoga nije slučajno da se taj prostor pokazao najpogodnijim za različita prizorišta iz '68. To je u stvarnom smislu bio tekući, krajnje uvjerljiv živi teatar!

Pogled unatrag. Što je ostalo iza '68.? Osim uspomena, podsjećanja, reminiscencija – gotovo ništa. Kasniji događaji koji su se počeli razvijati ranih 70-ih godina potvrdili su drukčije tipove političkih gibanja u bivšoj Jugoslaviji. Kako su to već mnogo ustvrdili, radnički, pa i studentski pokret, društveni pokreti u najopćenitijem smislu,⁶ gotovo

Projekt suvremene modernizacije s elementima "postmodernizacije" sigurno se ponajprije odvijao upravo u prostorima Studentskog centra, potaknut studentskim aktivizmom iz '68. U tom je smislu projekt modernizacije na ovoj adresi išao i temporalno ispred svog vremena, kako po autentičnosti izraza (eksperimentalno kazalište, "zabranjene teme" na tribinama, primjerice), tako i po formi (prigodni prostori, privremene situacije, akcidentalnost).

Francuski paviljon, Zagreb

su zamrli iza 1970-ih pa i nestali s pozornice svjetskih događanja. Tako je bilo i s pokretom iz '68. Njegova valorizacija je u svojoj cjelovitosti, kompleksnosti i dubini do sada izostala – ostali su publicirani dokumenti, ali i uspomena sudionika čiji su – u velikom broju slučajeva – životi kasnije bili obilježeni i usmjereni upravo tim događanjima, aktivnim sudjelovanjem pa često i dubokim razočaranjem u društvo tog vremena, ljude, lidere i odluke...

¹ Neovisno o tome koliko je projekt samoupravljanja bio ideološki ili ne, ondašnja je generacija participirala u pokušaju ostvarenja nekog "projekta". Pitanje je kakav se "projekt" danas može birati ili je samorazumljivost usavršavanja "divljeg kapitalizma" jedina budućnost koja nam preostaje?
² Jedan član novoformiranog Organizacijskog odbora, koji je nastao integracijom "legitimnih predstavnika" u sastav "Akcionog odbora" vrlo je jasno izjavio da ga ne zanima podrška kolegama-studentima u Beogradu. "To je njihova stvar. Mi u Hrvatskoj imamo svoje ciljeve." Kasnije se ista osoba profilira u lidera "maspoka".

³ Najživlje je bilo na FPN-u, Fakultetu političkih nauka i na Filozofskom fakultetu, dok na nekim fakultetima, uglavnom tehničkih znanosti, gotovo i da nije bilo "gibanja" ...
⁴ I najveći broj govornika koji su stajali na uskom zidu i s tog povišenog položaja držali govore, pozivao je, kao npr. jedan govornik, na ostvarivanje boljih, ljepših i pravednijih uvjeta života u tadašnjem socijalističkoj Jugoslaviji. "Moramo se izboriti za eminentno komunističke solucije", uzviknuo je uzbuđeni govornik – sveučilišni profesor – i bio dočekan gromoglasnim pljeskom.
⁵ Za pisca ovih redaka je možda najdublje razočaranje bila scena kada se s prijateljima rano ujutro vratilo iz Beograda i došlo u dvorište Studentskog doma Sava suočivši se s nepovjerljivom i pomalo neprijateljskom skupinom studenata koji su širili glasine "da je u Beogradu među studente došao i Đilasov advokat, a možda i sam Đilas". Tek sam onda shvatio kako je napeta bila imaginacijska i stvarna relacija na liniji Zagreb – Beograd.
⁶ Nedavno je na Svjetskom kongresu-forumu Međunarodne sociološke asocijacije u Barceloni poznati sociolog Alain Touraine, možda najpoznatiji upravo po tematiziranju socijalnih pokreta, izjavio kako je vrlo neugodno baviti se nekim (sociološkim) "predmetom" koji je kao predmet proučavanja "nestao"... i to još davne 1968., pa možda i prije!